

ШТАБ ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО

Павло Гай-Нижник

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Кураса НАН України, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*Головне управління Генерального Штабу
Гетьмана Павла Скоропадського
(вул. Банкова, 11)*

На сьогодні дослідниками опрацьовано досить об'ємний шар архівних матеріалів періоду існування Гетьманату, аналіз і оцінка яких викладені у чисельних дисертаційних дослідженнях, наукових монографіях та публікаціях. Проте, на жаль, вітчизняна і зарубіжна історіографія української революції й досі практично не торкнулася висвітлення функціонування і ролі

в Українській Державі Власної адміністрації гетьмана П. Скоропадського, яка, з огляду на владний устрій цього державного утворення і повноважень його голови, мала б бути досить впливовою (особливо у позалаштунковій, непублічній політиці) державно-адміністративною інституцією. Правителі і керівники держав завжди мали (і мають) в своєму розпорядженні власну адміністрацію. У різні часи її склад, функції і повноваження були різного характеру (в залежності від державного ладу країни, суспільної організації, історичної традиції і навіть особистих переконань керманича державного утворення), проте завжди подібні установи функціонували під безпосереднім керівництвом та контролем свого патрона і перебували у самій серцевині (часто утаємниченій для загалу) державної політики.

Адміністрація голови держави за владарювання П. Скоропадського мала назву „Головна Квартира Пана Гетьмана”, що включала у себе три основні складові, а саме: „Штаб Пана Гетьмана”, „Осіб біля Гетьмана” (тобто його ад'ютантів) та „Власну Його Світлості Пана Гетьмана всієї України канцелярію” [1, арк. 16]. Структуру, повноваження, обов'язки та завдання гетьманської Квартири визначалися Положенням „Про Головну Квартиру Гетьмана”, що було ухвалене під грифом „таємно” Радою міністрів Української Держави 1 травня 1918 р. [1, арк. 16]. Невдовзі, 3 серпня 1918 р., зазначене „Положення” набуло нової редакції [1, арк. 81–117]. Більш детально структура Головної Квартири визначалася у Додатку до Положення „Про Головну Квартиру Гетьмана”, в якому зазначалося, що вона складається з трьох „Частин” [1, арк. 61–80 зв.]. Фінансування „Головної Квартири гетьмана” відбувалося за окремим кошторисом

(„Смітою Гетьманської Головної Квартири на 1918 р.” [2]) На утримання всіх її інституцій державним бюджетом визначалася сума в 4 млн. 352 тис. 940 крб. Начальником „Головної квартири гетьмана”, тобто головою гетьманської адміністрації, був начальник його Штабу (поєднував ці дві посади) [1, арк. 16, 15 зв.]. „Головна Квартира гетьмана” являла собою центральну адміністрацію голови держави, яку було побудовано на військових засадах і що мала виняткові контролюючі повноваження щодо усіх силових структур країни та визначала основні напрямки охоронної діяльності в Українській Державі. В її обов’язок входило також безпосередньо оповіщати гетьмана про стан і потреби національної та його особистої безпеки тощо.

Штаб Пана Гетьмана

„Частина Іа” мала назву „Начальник Штабу Гетьмана і Штаб Гетьмана”. Отже, Штаб гетьмана складався з чотирьох відділів, що включали в себе шість підрозділів: Відділ I (1. Начальник Штабу гетьмана; 2. Гетьманська Похідна канцелярія), Відділ II (3. Гетьманський комендант), Відділ III (4. Гетьманський господар), Відділ IV (5. Загін осібного призначення; 6. Осібний відділ) [1, арк. 61–78 зв.].

Штаб гетьмана був серцевиною Головної квартири керівника держави і повноваження цієї частини були надзвичайно широкими. Гетьманський штаб займався питаннями призначень і звільнення зі служби, відпустками та відрядженнями усіх чинів Головної Квартири гетьмана, справами надання допомоги від самого П. Скоропадського тим особам, „які здійснили послуги Українській Державі” [3, арк. 7]. Крім того, до компетенції Штабу гетьмана також входило: встановлення зв’язку між частинами, підлеглими начальнику гетьманського Штабу; усвідомлення гетьмана за даними преси про політичний і економічний настрій населення; збереження справ і документів історичного значення; забезпечення утримання та інших видів задоволення особам Головної квартири; загальний нагляд за безпекою резиденції і мандрівок гетьмана; влаштування гетьманських прийомів і зустрічей; „*обслідування всіх сторін діяльності політичних партій, організацій і окремих осіб, які намагаються підірвати Гетьманську владу і встановлену форму Правління в Українській Державі, а також висвітлення різних політичних течій в суспільстві і народних масах*” [3, арк. 7].

Начальник Штабу гетьмана з будь-якого приводу чи справи мав звітуватися лише перед гетьманом і отримувати вказівки та розпорядження також винятково від гетьмана, а тому „*ніяке інше управління по справам, ввіреном його розпорядженню, вимагати вказівок по ним права не має*”. Крім того, начальник гетьманського Штабу привірювався в правах з головноуправляючим, а в окремих випадках набував навіть прав міністра, тому й міг віддавати „*всі розпорядження по міністерствам Гетьмана, його розміщенню, задоволенню та охороні*”. Серед обов’язків начальника Штабу гетьмана було: командування частинами Штабу, нагляд за діловодством та ревізія справ Штабу, складання кошторисів видатків і прибутків по Штабу, а також передача гетьманських розпоряджень всім державним органам, цивільним установам і окремим особам для виконання зі словами: „Пан Гетьман наказав” [1, арк. 81–100, 16–30].

Очолив Штаб гетьмана Владислав Дашкевич-Горбацький — колишній викладач тактики в Пажеському корпусі (в якому свого часу навчався майбутній гетьман П. Скоропадський), генерал-майор російського Генштабу. Під час I світової війни В. Дашкевич-Горбацький командував полком та, згодом, 24-ю піхотною дивізією. 29 квітня 1918 р. був фактичним керівником гетьманського перевороту. З керівником свого майбутнього

штабу П. Скоропадський визначився 25 квітня, за кілька днів до перевороту [4, с. 149]. Проте у липні 1918 р. його було усунуто з посади начальника Штабу гетьмана, який, за словами самого П. Скоропадського, „достеменно не міг впоратися із цією справою” [4, с. 214]. На зміну йому було призначено колишнього штаб-офіцера для доручень при головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту (з 14 грудня 1915 р.) та начальника відділу Дунайської армії (з 28 жовтня 1916 р.) полковника російської служби, генерального хорунжого війська Української Держави Бориса Стеллецького. Щоправда вже в еміграції гетьман зізнавався, що здійснив це призначення „без особливого вибору, просто попався під руку”, і вважав його за „велику помилку” [4, с. 214]. З серпня 1918 р. Штаб гетьмана очолив генерал-лейтенант російської служби, колишній інспектор артилерії 34-го армійського корпусу (у 1917 р. ним командував і реформував у 1-й Український корпус П. Скоропадський та завідуючий артилерійською частиною 1-го Волинського кадрового корпусу Олександр Федорович Аккерман¹. П. Скоропадський згадував, що 13 грудня 1918 р., за день до зречення гетьмана, О. Аккерман² мало розумів стан речей і часто бачив небезпеку там, де її насправді не було, і, навпаки, не остерігався того, що в сутності могло стати великою загрозою нашому існуванню” [4, с. 323].

Серед осіб для виконання доручень при начальнику Штабу гетьмана були: старшини з правами командирів неокремих бригад, які за його вказівкою повинні були нести чергування в гетьманському палаці під час засідання Ради Міністрів; осавули з правами командирів сотень, які під час свого чергування керували прийомом відвідувачів начальника Штабу і виконували окремі його доручення; і секретар з правами столоначальника, що виконував доручення начальника Штабу з цивільного управління і вів його особисте листування.

Восени 1918 р., коли внутрішня і зовнішня ситуації навколо України загострилися, урядом було порушено питання перегляду фінансового забезпечення. 8 жовтня 1918 р. Рада міністрів визнала „за необхідне розробку законопроекту про надання особистого утримання Пана Гетьмана і отримати таке [у] Державній Канцелярії” [6, арк. 9–9 зв.]. До того ж часу, поки такий законодавчий акт мав бути вироблений і затверджений, уряд розпорядився „відпускати на утримання Пана Гетьмана по 25.000 карб. щомісячно”, причому обраховуючи цю тимчасову зарплатню від першого дня гетьманування П. Скоропадського, тобто — з 29 квітня 1918 р. [6, арк. 9–9 зв.].

15 вересня 1918 р. начальникові гетьманського Штабу під грифом „таємно” на формування Українського Козацтва було виділено 900 тис. крб. [7, арк. 15]. 18 листопада 1918 р., знову ж таємною постановою, очільникові Штабу гетьмана надавалося 10 млн. крб. [7, арк. 17]. 19 листопада 1918 р. П. Скоропадський затвердив ухвалену Радою міністрів Постанову „Про асигнування на утримання персонального складу Штаба Гетьмана всієї України” 250 тис. крб. [8, арк. 1, 2, 3]. Уточнимо, що то були кошти „на утримання додаткових штатів Штабу Гетьмана” [8, арк. 1, 2]. З грудня 1918 р. (таємною постановою уряду, затвердженою П. Скоропадським) у безвідомче розпорядження начальника Штабу гетьмана на таємні видатки (обрахунком з 1 вересня по 31 грудня) було надано ще 348 тис. 752 крб. [7, арк. 23].

Гетьманська Похідна канцелярія складалася з 4 відділів (загально-інспекторського, освідомчого, постачального, технічного), канцелярії прохань на ім'я гетьмана та архіву. Крім того, до її складу входили також старшини для доручень начальника похідної канцелярії, що збирали відомості по армії і флоту

України та інших держав, готували почесні караули, паради, церемонії, маневри, стройові огляди (за присутності гетьмана і супроводжували його під час цих оглядів); а також топограф, що виконував військово-картографічні роботи Штабу гетьмана. Начальник Похідної канцелярії був заступником начальника Штабу гетьмана і членом Військової державної ради, а в правах прирівнювався до помічника головноуправляючого.

Загальноінспекторський відділ складався з 5 діловодств: секретного, особового складу, загального листування і журнального, в яких працювали перекладачі, фотографи, журналісти з помічниками, експедитори з помічниками, писарі, друкарі та кур'єри. Їхні службові обов'язки визначалися окремими інструкціями начальника похідної канцелярії. Очолював відділ його начальник, що мав права командира неокремої бригади, в підпорядкуванні якого перебували також помічник з правами командира військової частини і начальники зазначених вище діловодств.

Освідомчий відділ повинен був інформувати гетьмана про політичний і економічний настрій населення, складав тижневі звіти про публікації в українській та закордонній пресі, готував статті про життя гетьмана для державних газет, статті із спростуваннями, поясненнями чи юридичними тлумаченнями, а також редагував гетьманські інтерв'ю та промови для преси. Начальник цього відділу користувався правами директора департаменту міністерства і був зобов'язаний розподіляти друкований матеріал між діловодами для щоденного читання, особисто перевіряти окремі статті і заносити їх до інформаційного бюлетеня із зазначенням у спеціальному журналі, забезпечувати своєчасність надходження до відділу і правильність збереження друкованого матеріалу. Він також щодня інформував начальника гетьманської похідної канцелярії. Помічник начальника освідомчого відділу мав особисто перечитувати підготовлені статті про життя гетьмана і давати дозвіл на їхнє друкування, збирати матеріал про особу гетьмана для преси, заміщати начальника відділу. У відділі служили також чотири діловоди щодо українських і закордонних газет, цензор, завідуючий друкарнею, дві друкарки і кур'єр. Діловоди щодня перечитували інформаційний матеріал, визначали й передавали найцікавіші статті начальникові відділу з доданням додаткової інформації щодо них. Чотири діловоди опрацювали зміст газет і журналів за мовним розмежуванням: один — українську, російську та польську, другий — німецьку та австрійську, третій — французьку, американську та англійську, четвертий — єврейську. Цензор повинен був здійснювати перегляд і цензуру друкованих стовпців, а також спростовувати брехливі відомості про гетьмана, що подавалися пресою. Обов'язки друкарки і кур'єра визначалися окремою інструкцією начальника освідомчого відділу похідної канцелярії.

Постачальний відділ займався справами платні особовому складові Штабу гетьмана, заздалегідь заготовляв для потреб пересування його чинів провіант, фураж, матеріали для обв'язування та обгортання пакунків і мішків, засоби обозно-речового задоволення, а також забезпечував необхідну кількість автомобілів, пального і мастила для них. На посаду начальника постачального відділу обов'язково призначався офіцер, який закінчив Інтендантську академію або Український військовий політехнікум. Він мав права командира неокремої бригади. Йому підлягали помічник, старший і молодший старшини для доручень, бухгалтер, скарбник, два діловоди, рахівничий, два писарі, два друкарки, два вахтери.

У віданні начальника постачального відділу знаходилися похідний магазин, обмундирувальна, взуттєва і обозна майстерні. Їхні завідуючі користувалися правами командирів військових частин.

Технічне відділення опікувалося телефонним і телеграфним зв'язком, електрикою, дзвінковою та електричною сигналізацією гетьманського палацу і підрозділів Штабу. Начальник цього відділення підлягав безпосередньо начальникові похідної канцелярії і користувався правами командира військової частини. Від завідував телеграфною та телефонною станціями, а також усією мережею зв'язку в районі гетьманського будинку. На телеграфній станції працювали юстисти, що цілодобово чергували біля телеграфних апаратів, реєстрували і передавали депеші завідуючому станції; механік відповідав за справність агрегатів станції; наглядач відповідав за справність електричної мережі станції. На телефонній станції працювали завідуючий, наглядачі телефонної мережі та телефоністки, які чергували біля центрального комутатора цілодобово. Канцелярія з прийому прохань на ім'я гетьмана приймала та розглядала скарги на рішення вищих державних органів, або скарги на діяльність вищих посадових осіб, прохання про дарунки різного роду милостей, а також прохання про помилування та пом'якшення долі засуджених осіб, аби тих, що вже відбувають покарання. Таким чином, канцелярія з прийому прохань на ім'я гетьмана мала ті ж самі завдання, що й власна канцелярія гетьмана³, але в похідних умовах. На чолі канцелярії з прийому прохань на ім'я гетьмана стояв начальник з правами директора департаменту міністерства, який підпорядковувався безпосередньо начальникові гетьманської похідної канцелярії. Кожного місяця він отримував від начальника постачального відділу грошовий аванс у розмірі, затвердженому начальником Штабу гетьмана, для видачі за наказом П. Скоропадського персональної грошової допомоги та винагороди окремим громадянам за заслуги перед Українською Державою. На такі потреби бюджетом передбачалося виділення 50 тис. крб. на рік. Працювали в канцелярії з прийому прохань діловоди та їхні помічники, друкарки та писар. Архів гетьманської похідної канцелярії відповідав за прийом, реєстрацію та збереження усіх справ, що надходили від начальників відділів Штабу гетьмана; видачею довідок у справах, зданих до архіву; закупкою наукових і спеціальних книг для бібліотеки гетьмана; описом справ і каталогів бібліотеки. Завідуючий архівом користувався правами начальника відділення департаменту. В допомогу йому призначався чиновник архіву [1, арк. 16–44 зв., 51; 9, арк. 4; 10].

Гетьманський господар. Вже 29 квітня 1918 р., тобто одразу ж по перевороті, П. Скоропадський оселився в будинку за № 40 по вул. Інституцькій⁴, в якому до революції мешкали київські генерал-губернатори, згодом — київський губернатор, а після революції — губерніяльний комісар Тимчасового уряду. З осені 1917 р. в цьому будинку жив голова Генерального секретаріату В. Винниченко, а після нього — голова Ради народних міністрів В. Голубович. Життям в гетьманському палаці, яке тривало за чітко заведеним регламентом, й опікувався гетьманський господар та його управління⁵. Вже на другий день перевороту П. Скоропадський застав увесь штат гетьманського будинку вже сформованим і йому залишилося лише переглянути його і затвердити. Управління гетьманського господаря було окремою структурною одиницею гетьманського Штабу. „Завідуючим всією господарською частиною, на якому лежав обов'язок вести усі списки запрошених, а також й господарську частину, був Михайло Ханенко

[4, с. 214–215]. 19 липня 1918 р. військовий старшина М. Ханенко був затверджений на цій посаді й займав її до листопада 1918 р. За своїм статусом посада гетьманського господаря була близькою до посади царського гофмаршала.

Гетьманський господар підпорядковувався безпосередньо начальникові Штабу гетьмана. Коли ж він отримував накази особисто від гетьмана, то доповідав начальникові Штабу і лише перед ним звітував про свою діяльність. Господар призначався гетьманським наказом по Штабу, про що оголошувалося також і наказом по армії та флоту. У своїх правах він прирівнювався до помічника головноуправляючого, а в окремих випадках — товариша міністра. В обов'язки гетьманського господаря входило матеріальне забезпечення гетьмана та його гостей, влаштування державних прийомів, підтримання в належному стані гетьманського палацу і всіх господарських будівель, саду, рухомого майна гетьманської резиденції. у вирішенні цих завдань йому допомагала й Рада міністрів. Так, наприклад, в липні 1918 р. (Реєстр № 5 засідання Малої Ради міністрів від 2, 5, 8, 9 і 11 липня 1918 р.) Мала Рада міністрів ухвалила „скасувати в кошторисі 2.000 карбован[ців], котрі прохуються на купівлю крісел для палати засідань Малої Ради Міністрів і ухвалити відпуск кредиту в сумі 28.350 карбованців” [12, арк. 12 зв.]. В середині серпня (Реєстр № 9 засідання Малої Ради міністрів від 12, 15 і 16 серпня 1918 р.) у відповідь на доповідь начальника Штабу гетьмана Мала Рада міністрів постановила „ухвалити одпук в 1918 році щомісячно по 400 карб. на видатки по художественній частині Дворця Пана Гетьмана” [12, арк. 26]. 24 жовтня 1918 р. Мала Рада міністрів асигнувала 10 тис. 818 крб. „на придбання уніформи льокеям і швейцарам дворця Пана Гетьмана”, а також збільшила „асигнування по кошторису на освітлення будинку № 40 по Інституцькій вул. до 16.000 карб. і на дрібний ремонт до 14.000 карбованців” [14, арк. 7]. Помічником М. Ханенка став полковник Олександр Яценко-Борзаковський [11, с. 55].

В розпорядженні гетьманського господаря були старший (з правами командира військової частини) і молодший (з правами командира роти) старшини для доручень, канцелярія, господарчий відділ і гетьманська церква. Канцелярія гетьманського господаря займалася адміністративним і господарчим листуванням управління господарства. Її начальник прирівнювався в правах до директора департаменту міністерства і мав у підпорядкуванні урядовця для доручень, скарбника, бухгалтера, діловода, журналіста, писаря та друкарок. Господарчий відділ безпосередньо займався господарськими справами палацу гетьмана, столуванням та влаштуванням і вирішенням інших життєвих потреб гетьмана та його родини. Відтак цей відділ був провідним в управлінні гетьманського господаря. Значний вплив мав і його начальник, який користувався правами командира бригади. Начальник господарчого відділу керував прислугою гетьманського палацу, складав щоденний список осіб, що були запрошені на гетьманські обіди, розподіляв місця за столом, розраховував щоденний кошторис для необхідних закупівель і затверджував його у гетьманського господаря, а також отримував грошові аванси на витрати по гетьманському палацу та звітував про них. З травня до середини літа 1918 р. начальником господарчого відділу управління гетьманського господаря був полковник С. Богданович, який, за словами П. Скоропадського, безпосередньо завідував усіма службовцями в домі, а за своєю вдачею поєднував „суміш дуже доброго із усіякими дивацтвами” [4, с. 215]. В серпні 1918 р. гетьман, за рекомендацією начальника свого Штабу Б. Стеллецького, заступив його на полковника Олександра Яценка-Борзаковського. Сам П. Скоропадський ніяк не міг

охарактеризувати цю людину, позаяк „Яценко у моїй [Скоропадського] присутності рота не розтуляв і на мої запитання відповідав односкладними фразами” [4, с. 215]. У розпорядженні начальника господарчого відділу був помічник з правами командира батальйону, старшина для доручень з правами командира роти (робив щоденні закупівлі для палацу), господарчий урядовець, доглядач будинку та прислуга. Гетьманською церквою керував священник, який отримував „все необхідне від гетьманського господаря і за його згодою запрошував служників церкви” [1, арк. 16–44 зв., 51; 9, арк. 4; 10]. У цій церкві гетьманській родині довелося не лише молитися, а й відправляти панахиди по маленькому гетьманичу Павлу, який несподівано помер в серпні 1918 р.

Гетьманський комендант. На управління гетьманського коменданта повністю покладалася особиста безпека гетьмана. Комендант підпорядковувався начальникові Штабу гетьмана і призначався (за поданням начальника Штабу) окремим наказом П. Скоропадського по Штабу, та по армії і флоту. В обов'язки коменданта входило „загальне спостереження за безпекою резиденції і нагляд за безпекою шляхів під час гетьманських мандрівок; організація охорони Пана Гетьмана як в місці постійного знаходження, так і в дорозі; завідування у всіх відношеннях Конвоем, Особливою охоронною Командою та іншими частинами, призначеними для охорони Пана Гетьмана; гаражем і стайнею” [1, арк. 16]. Всі урядові та державні установи були зобов'язані надавати комендантові відомості щодо безпеки гетьмана. Усі його вимоги про вжиття заходів на захист гетьмана повинні були беззаперечно і негайно виконувати всі установи, відомства та організації країни. Військовослужбовці і цивільні особи, які відряджалися в розпорядження коменданта, перебували у повній його підлеглості і за ними зберігалися їхні попередні посади та грошове утримання. Повноваження і сфера діяльності гетьманського коменданта визначала спеціальна інструкція Штабу гетьмана, затверджена П. Скоропадським і підписана начальником Штабу. Гетьманський комендант мав звання генерального значкового, дорівнювався у правах з головноуправляючим і мав окремі права товариша міністра. Комендант палацу гетьмана мав свою резиденцію в Києві по вул. Олександрівській [15, арк. 37, 51; 16, арк. 107, 28]. Цю винятково важливу посаду посів колишній отаман Окремого Запорізького загону і герой визволення Києва від більшовиків, губерніяльний комендант Київщини, генерал-майор російської служби, генеральний хорунжий Костянтин Прісовський. П. Скоропадський, навіть після падіння Гетьманату, зберіг про нього якнайкращі спогади. Він, зокрема, писав: „Комендантом був в мене генерал Прісовський, прекрасна людина, про яку я завжди збережу пам'ять як про бездоганну людину. До останньої хвилини він виконував свій борг, незважаючи на те, що ризикував багатьом” [4, с. 214]. В підпорядкуванні гетьманського коменданта перебували помічник коменданта (з правами командира бригади), старшини для доручень (старший старшина для доручень мав права командира полку), канцелярія (начальник з правами начальника відділу міністерства), самохідний відділ (командир відділу мав права командира полку), конвой (його командир користувався правами командира бригади), особиста охоронна команда та гетьманська стайня (її начальник мав права командира батальйону). Помічник коменданта і старшини для доручень у своїх діях керувалися особливими інструкціями начальника Штабу гетьмана, а до їхніх обов'язків входило забезпечення оперативного управління охоронними підрозділами Штабу, встановлення порядку чергування по управлінню гетьманського коменданта

та виконання спецзавдань коменданта під час службових відряджень. Канцелярія (у складі начальника, діловода, журналіста, писаря, друкарки та кур'єрів) здійснювала діловодство підрозділу. Самохідний відділ мав у своєму розпорядженні автомобілі, мотоцикли, велосипеди, автомобільне майно і матеріали, що призначалися для використання гетьманом та його Штабом. Начальником цього відділу могла бути призначена лише особа, що закінчила вищі автомобільні курси. Всі автомобілі розподілялися гетьманським комендантом за посадовими особами Штабу відповідними нарядами, які реєструвалися у спеціальному щоденникові із зазначенням верстового пробігу та витрат пального. Помічник начальника відділу був ще й завідуючим гаражем. У відділі також служили конторник, діловод, старший механік гаража, водії та їхні помічники, кур'єри-мотоциклетники, писар і друкарка. Гетьманська стайня призначалася *„для утримання і виїзду запряжних та верхових коней Пана Гетьмана та його світи, а також для збереження екіпажів, упряжі, сідел і манежу”*. Її завідуючий підпорядковувався коменданту. Крім нього, до особового складу стайні належали діловод і ветеринарний лікар, призначалася необхідна кількість обслуги із козаків [1, арк. 16–44 зв., 51; 9, арк. 4; 10].

Власний конвой ясновельможного пана гетьмана підпорядковувався гетьманському коменданту. Командував ним М. Устимович. Положення *„Про Головну квартиру гетьмана”* чітко вказувало на обов'язки гетьманського конвою та його статус, а саме: *„військова частина, призначена для охорони Пана Гетьмана і Його родини”*, що прирівнювалася до кавалерійського полку. Особовий склад конвою числився на дійсній військовій службі. Загальні права і обов'язки конвойних визначалися військовими законами і статутами, а спеціальні охоронні — Статутом залогової (гарнізонної) служби і особливою інструкцією коменданта, затвердженою начальником Штабу гетьмана. Старшини конвою призначалися на посаду комендантом за поданням свого командира. Умови комплектування конвою козаками визначалися за взаємним узгодженням начальника Штабу і військового міністра [1, арк. 16–44 зв., 51; 9, арк. 4; 10].

Особовий склад конвою розташовувався в Києві в Микольських касарнях [12, арк. 16 зв.; 17]. У липні 1918 р. Мала Рада міністрів (реєстр № 6 від 16, 17 липня 1918 р.) асигнувала 60 млн. крб. *„на негайний ремонт будинків Миколаївських казарм для власного конвою Пана Гетьмана”* [12, арк. 16 зв.]. 16 серпня 1918 р. Мала Рада міністрів внесла деякі зміни до проекту штатів Власного конвою пана гетьмана [12, арк. 26]. 21 серпня Мала Рада міністрів вказала на потребу ретельного відбору конвойних, встановлення для них збільшених посадових ставок і військових звань. 17 вересня П. Скоропадський затвердив ухвалену урядом Постанову *„Про штати Власного Конвою Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України”*, в якому зазначалося вважати їх дійсними з 1 травня 1918 р. [18, арк. 1]. Загальний склад конвою було сформовано із штабу та 3 сотень: офіцерської (формувалася винятково зі старшин), кінно-кулеметної та козачої. Старшини озброювалися револьверами, козаки та вартові — шаблями і гвинтівками, а кінно-кулеметна сотня — 6 кулеметами системи „Максим” та 12 кулеметами системи „Льюїс”. Командир конвою отримував ранг генерального хорунжого та права командира окремої бригади з річним утриманням у 10 тис. 800 крб. Його помічники з муштрової і господарської частини (полковник або військовий старшина) — 9 тис. 600 крб., осавул (сотник) — 7 тис. 200 крб., сотенні командири (військові старшини або полковники) — 8 тис. 400 крб., півсотенні (сотники або військові старшини) — 7 тис. 200 крб., чотові командири, начальник зв'язку і вартові старшини в палаці гетьмана

(сотники, значкові або хорунжі) — 6 тис. крб. Рядові посади другої і третьої сотні комплектувалися „з козаків, або найманих людей від хліборобів по вибору і за відповідальністю командира конвою”. Крім грошового утримання (2 тис. 500 — 3 тис. 500 крб. на рік), вони одержували повне харчове задоволення та помешкання. Загальний склад гетьманського конвою нараховував 53 старшини (з них 30 вартових), попа, дяка, капельмейстера, 8 військових урядовців, 614 муштрових і 203 немуштрових козаків [1, арк. 39–39 зв.; 18, арк. 1–7, 12–15]. Б. Стеллецький згадував, що „для безпосередньої охорони уряду гетьмана були сформовані дві сотні гетьманського конвою (одна піша, друга — кінна), переважно з колишніх офіцерів” [19, с. 89–90].

Станом коней та умовами їхнього утримання опікувався начальник стайні, посада якого відповідала командирі батальйону. Харчування козаків здійснювалося за державний кошт, як, власне, й прокорм коней гетьманського конвою. 5 вересня 1918 р. Мала Рада міністрів ухвалила асигнувати „на харчування Власного Конвою та покриття видатків Власної Канцелярії” 92 тис. 615 крб. [12, арк. 34]. Закупівлю харчу займався начальник господарської частини, який оголошував відповідний конкурс постачальників. Зацікавлені особи чи організації повинні були подати до канцелярії конвою (в Микольських касарнях) свої заяви у запечатаних конвертах з доданням завдатку в розмірі 10% готівковими грішми зі всієї суми поставки. Торги заздалегідь призначалися на певний день, як, наприклад, було 9 вересня 1918 р. Тоді було оголошено торги на постачання власному конвою пана гетьмана на 1918 і 1919 рр. [20]. Іноді керівництво конвою не лише купувало, а й продавало, як, скажімо, 14 жовтня 1918 р. в тих же Микольських касарнях на Печерську були проведені публічні торги з продажу 14 коней з власного конвою пана гетьмана [17].

Загін особного призначення установлювався з метою забезпечення порядку в місцях перебування гетьмана. Він підпорядковувався начальникові Штабу гетьмана і прирівнювався до окремого батальйону [1, арк. 39–41, 55–59; 21]. 19 жовтня 1918 р. начальник Штабу гетьмана О. Аккерман виступив перед Радою міністрів з доповіддю про виділення „коштів на утримання членів загону” (обрахунком з 1 жовтня 1918 р.). Бюджетова комісія повідомила про можливість асигнувати, а уряд ухвалив, 55 тис. 771 крб. [15, арк. 21]. А. Денікін вважав, що організація контррозвідки і „загони особливого призначення” в Україні домінували над „багнетами”, тобто над питанням створення армії [22, с. 146]. Обов’язки особового складу загону визначалися військовими статутами і особливою інструкцією начальника Штабу гетьмана. Помічник командира загону, господар і командири взводів прирівнювались у правах до ротних командирів, а унтер-офіцери — молодших офіцерів, хоча за чисельністю загін відповідав лише сотні [1, арк. 39–41, 55–59; 21]. Загін окремого призначення складався з двох взводів. У кожному з них було 3 стрілецькі і 1 панцерний відділи. Загін окремого призначення являв собою підрозділ швидкого реагування і застосування в різних екстремальних ситуаціях [1, арк. 39–40 зв.; 75–76].

Особиста охоронна команда гетьмана, яка також підлягала гетьманському коменданту, була окремою військовою частиною і прирівнювалася до полку. Існувало „Положення про особисту Охоронну команду Гетьмана”. Це — короткий підзаконний акт, котрий частково регламентує діяльність чинів особистої Охоронної команди П.Скоропадського, яка виконувала функції фізичної охорони гетьмана та членів його родини. З точки зору інтересів контррозвідки це Положення містить лише основні

принципи взаємодії особистої Охоронної команди гетьмана із спеціальним органом — Особливим відділом Штабу гетьмана і місцевими розшуковими підрозділами. В ній служили виборні надійні особи, єдиним завданням яких була охорона П. Скоропадського „як при знаходженні в місці постійної резиденції, так і під час мандрівок по залізничним, шосейним і водяним шляхам”. З цією метою у складі охорони було встановлено постійні нерухомі і перепускні пости у палаці гетьмана, розроблявся бойовий рахунок із залученням особистого конвою гетьмана та інших охоронних підрозділів, відпрацьовувалася система заходів з нагляду за місцевістю і спорудами, що безпосередньо прилягали до палацу, і за шляхами постійного проїзду гетьмана та його родини, встановлювався зв'язок з центральними та місцевими розшуковими установами для визначення засобів охорони в непередбачених випадках. Старшину, що командував охоронною командою і виконував обов'язки завідуючого, за поданням гетьманського коменданта призначав начальник Штабу гетьмана. На чолі особистої охоронної команди гетьмана було призначено полковника Миколу Аркаса. М. Аркас перед гетьманським переворотом був командиром кіннотного відділу, що мав охороняти Центральну Раду, але особисто з'явився до П. Скоропадського, перейшовши таким чином на його бік. В листопаді 1918 р. М. Аркаса було заарештовано гетьманськими спецслужбами за його участь в підготовці повстання проти П. Скоропадського, в чому він згодом зізнався [4, с. 303, 310]. Завідуючий командою прирівнювався в правах до командира полку, його старший помічник — до командира батальйону, молодші помічники і старшини для доручень — до командирів рот, старші вартові — до молодших офіцерів, а вартові — до унтер-офіцерів. Члени особистої охорони перебували на державній службі, а заробітню платню одержували з особливого фонду гетьмана. Якщо виникала необхідність збільшення кількості охоронців, то начальники розшукових установ мали додатково відрядити своїх співробітників, а начальник, що відрядив підлеглих, ніс за них повну особисту відповідальність. У місті перебування гетьмана та його родини (чи мандрівки) особиста охорона діяла за загальним планом, затвердженим начальником Штабу гетьмана. Окрім військових статутів охоронна команда в своїх діях керувалася ще й особливими інструкціями гетьманського коменданта. Звичайний штат особистої охорони гетьмана складав 122 особи, а саме: завідуючий, старший і молодший помічники завідуючого, 4 старшини для доручень, 2 старших вартових, діловод, писар, розсильний при канцелярії, 55 постійних постових у районі резиденції, 46 наглядачів, 7 наказних і 2 водія. Нову українську форму носили лише постові в околицях постійної резиденції гетьмана [1, арк. 39–39 зв., 66 зв.–68, 70 зв.].

Посаді завідуючого командою відповідало звання полковника або військового старшини (10 тис. 800 крб. річних), його старшого і молодшого помічників — сотника (9 тис. 600 крб. і 8 тис. 400 крб.), старшини для доручень — значкового або хорунжого (8 тис. 400 крб.). Інші службовці охоронної команди військових звань не мали, їхній ранг дорівнював відповідним співробітникам підрозділів Державної варти, але плата була значно вищою. Так, старший вартовий отримував 8 тис. 400 крб. річних, а вартовий — 7 тис. 200 крб.

Завідуючий охороною складав щоденний наряд чергових і представляв їх гетьманському коменданту. Якщо обставини змінювалися, він розробляв новий план охорони і табель постам, який подавав коменданту на затвердження. В його обов'язки входило ведення повного обліку персоналу, який служив у палаці, включно конвойних гетьмана. При виник-

ненні підозри до особи завідуючий охоронною командою вживав заходів для її затримання, про що доповідав коменданту. При необхідності він міг викликати власний конвой гетьмана. Охорона щоденно оглядала всі приміщення, які безпосередньо прилягали до власних покоїв гетьмана, про що складали поіменну відомість. На шляхах постійного проїзду гетьмана огляду підлягали споруди водопостачання і каналізації. Для цього залучалися також урядовці Київського градоначальства. У місцях найчастішого перебування гетьмана проводилася реєстрація і перевірка постійних мешканців, встановлювалися секретні наглядові пости. Завідуючий охоронною командою повинен був мати „таємних освідомачів для висвітлення життя і зносин не тільки підлеглої йому охорони, але й всіх, що стоять на обліку і службі при будинку Гетьмана”. Але при цьому в окремому положенні „Про особливу охоронну команду ясновельможного Пана Гетьмана” зазначалося, що „чини охорони при доборі відомостей про осіб у нагляді повинні були обережними, конспіративними, щоб своїми діями і розмовами не нашкодити справі і не образити особу, яка досліджується. Варто завжди пам'ятати, що нагляду підлягають всі без винятку особи, а не тільки ті, про кого є неблагойдні відомості”.

Особиста охорона діяла у взаємозв'язку з особливим відділом Штабу гетьмана. Вона виконувала доручення з нагляду за окремими особами в районі резиденції гетьмана, а особливий відділ проводив розробку відомостей, одержаних від охорони. Свої спільні заходи вони здійснювали за погодженням із начальником Штабу гетьмана, крім екстрених випадків, які виникали у разі гострої потреби [1, арк. 39–39 зв., 66 зв.–68, 70 зв.].

Осібний (особливий) відділ.

Відповідно до Положення „Про Осібний відділ Штабу Гетьмана, компетенцію його посадових осіб і підрозділів” відділ мав завданням відстежувати різні політичні та національні течії у суспільстві щодо ставлення до особи гетьмана, розробляти заходи по боротьбі урядових установ з антидержавною діяльністю політичних партій, організацій та окремих осіб, інформувати про діяльність політичних партій та громадських рухів України, які могли шкідливо вплинути на внутрішню ситуацію в Українській Державі та її міжнародні відносини⁶. Окремі агенти відділу здійснювали розвідувальні функції й за кордоном України. Осібний відділ також був зобов'язаний виконувати окремі доручення начальника Штабу гетьмана щодо галузі своєї безпосередньої діяльності [1, арк. 44–45]. Таким чином, відділ фактично виконував роль політичної розвідки та контррозвідки й мав надзвичайні повноваження щодо інших офіційних установ Української Держави.

Пропозицію щодо створення Осібного відділу⁷ при Штабі гетьмана подав П. Скоропадському у перші ж дні по перевороті державний секретар М. Гіжицький. Він, зокрема, так обумовлював потребу у подібній інституції:

„Нам, пане Гетьмане, необхідно мати свою розвідку, ми нічого не знаємо. Потрібно, щоб Ви були постійно освідомлені про те, що відбувається всередині країни, отримуючи відомості не лише з міністерства внутрішніх справ, але й від власного органу. Крім того, маса людей, які не співчують перевороті, можуть здійснити замах; врешті, може бути підготовлено переворот, а ми про це й нічого знати не будемо до останньої хвилини” [4, с. 206–207].

Гетьман одразу ж обміркував цю справу з головою Ради міністром і, водночас, міністром внутрішніх справ Ф. Лизогубом. П. Скоропадський, власне, вже був переконаний в необхідності створення такої структури при своєму Штабові, позаяк то були, за словами самого гетьмана, „часи мілливі” і він не хотів „бути усвідомленим винятково однією лише людиною [тобто лише міністром внутрішніх справ — П. Г.-Н.]” [4, 207]. Було вирішено, що

„уся агентурна частина буде зосереджуватися у міністерстві внутрішніх справ, проте що при штабі Гетьмана буде вестись особлива агентура у так званому „осібному відділі штаба Гетьмана“, на обов'язки якого буде стежити за усіма особами та партіями, що готують замаху на мене [П. Скоропадського — П. Г.-Н.] і, взагалі, що прагнуть до перевороту” [4, с. 207].

Державна влада поставилася до організації та налагодження роботи осібного відділу не зволікаючи, в тому числі й щодо фінансового забезпечення. Вже наприкінці червня 1918 р. на його потреби було виділено 184 тис. крб., з яких на залучення таємної агентури до (1 вересня 1918 р.) було витрачено 50 тис. крб., для заохочення роботи осібних службовців — 40 тис. крб., на додаткову платню співробітникам за працю у вечірні й нічні години — 30 тис. крб., на непередбачені витрати агентів і наглядачів — 10 тис. крб., на винагороди службовцям відділу — 24 тис. крб., на покриття витрат у зв'язку з дорожнечою — 30 тис. крб. [23, арк. 7, 4]. З 1 вересня по 1 грудня 1918 р. на таємні видатки по осібному відділу в розпорядження начальника Штабу гетьмана було виділено 348 тис. 752 крб. [7, арк. 23]. 15 листопада 1918 р. в розпорядження начальника гетьманського Штабу для охорони державної безпеки було таємно асигновано 10 млн. крб. [7, арк. 17].

Інтенсивно формувався й штат осібного відділу. Начальника Осібного відділу призначав і ніс за це персональну відповідальність особисто начальник Штабу гетьмана. В своїх правах очільник цього відділу дорівнювався до командира армійського корпусу і визначалися Дисциплінарним військовим статутом, а також мав чин державного рангового [24, арк. 100]. Усі працівники Осібного відділу (як військові, так і цивільні) вважалися на дійсній військовій службі з відповідними правами та належними пільгами. За посадові ж злочини чи службові провини цивільні службовці відділу підлягали відповідальності на загальних підставах для визначених посадових осіб [1, арк. 45–48]. Начальником Осібного відділу було призначено колишнього товариша прокурора окружного суду Д. П. Бусло, в чесності якого гетьман не мав сумнівів [4, с. 207].

В Осібному відділі також несли службу помічник начальника відділу, особи для спеціальних доручень, 7 штаб-офіцерів (ад'ютантів), 8 районних офіцерів, а також службовці юридичного та інформаційного відділень, канцелярії та екзекутор. Урядовці юридичного відділення займалися перевіркою оперативних матеріалів і після з'ясування обставин справи через начальника відділу всі листи передавали на розслідування старшому прокурору Апеляційного суду або прокурорам Військового чи Морського судів [1, арк. 45–48 зв.]. Інформаційний відділ комплектувався з його начальника, 4 штаб-офіцерів для розробки і класифікації оперативних матеріалів, агентів зовнішнього нагляду (за окремим штатом), спеціального діловода і друкарки з дозволом роботи з таємними документами. Зовнішнім наглядом керував призначений завідуючий, якому підлягали агенти Києва та відряджені у провінцію. Всі агенти поділялися на три розряди (за розміром оплати): вищий (15 чол. за штатом), середній (20 чол.) і молодший (15 чол.).

Канцелярія відділу займалася реєстрацією і збереженням таємних документів та речових доказів. Вона складалася з начальника, його помічника, трьох діловодів, перекладача, архіваріуса і журналіста. Екзекутор завідував приміщеннями, майном і коштами відділу. У його розпорядженні були помічник, два старші і два молодші водії, два телефоністи. Водії та телефоністи відбиралися з числа унтер-офіцерів інженерних військ [1, арк. 46, 47 зв. — 49 зв., 78–78 зв.].

Повноваження Осібного відділу були практично необмеженими. Класні урядовці за наказом начальника або його помічника мали право робити арешти в порядку, визначеному розпорядженням МВС від 30 травня 1918 р., яке ґрунтувалося на Законі Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. їм також надавалися права військових цензорів. Усі державні і цивільні установи, посадові особи, а також військові частини і військовослужбовці зобов'язувалися надавати допомогу і виконувати вимоги службовців Особливого відділу. Невідкладно і точно всі розпорядження особистів гетьмана повинні були виконувати урядовці підрозділів загальної і карно-розшукової варті, митники, кордонці, залізничні охоронці і лісові сторожі, а про факти будь-яких антидержавних діянь терміново їм доповідати. Урядовці дипломатичних установ також мали сприяти діяльності Особливого відділу і беззаперечно приймати пакети для відправки зі своїми кур'єрами, не вдаючись до якихось роз'яснень. Крім того, їм належало пересилати до Особливого відділу газетні статті, які висвітлювали *„відношення урядових, суспільних і парламентських кіл до Ясновельможного Пана Гетьмана всієї Української Держави і її Уряду”*. Банківські і кредитові установи на вимогу начальника осібного відділу повинні були надавати необхідні йому довідки. Урядовці відділу мали право *„відвідувати всі місця замкнення в Україні і робити допити в'язнів, а також викликати для допитів до себе всіх заарештованих, за ким би такий не рахувався”*.

Справи і витрати Особливого відділу були державною таємницею. Перевірити їх мав право лише начальник Штабу гетьмана або особа за його дорученням. Приміщення відділу охороняла окрема варта, яка входила до складу загальної залогової варті [1, арк. 45–54 зв.]. Службовці Осібного відділу були вправі відвідувати в'язниці та допитувати заарештованих. Усі справи та бюджет відділу становили сувору державну таємницю [1, арк. 48–49]. Кошти на утримання особливого відділу відпускалися за кошторисом Штабу гетьмана з Державної скарбниці наперед кожного місяця до 5 числа. Відділ мав свою гербову печатку і печатку для пакетів. Для майна, яке відбирали при обшуках і конфіскаціях, була спеціальна сургучна печатка. Урядовці відділу, крім наглядових агентів, носили формений одяг, встановлений для Штабу гетьмана. Як і всі військовослужбовці Головної квартири, вони носили мазепинки з гетьманськими кокардами у вигляді тризуба і коротенькі кітелі, підперезані паском чи шовковим поясом. Погони на кітелях були з плетінням і зірками. Форма мала сіро-синій колір. На шароварах у старшин був краповий кант [25].

Осібний відділ працював досить плідно працювати. Зокрема, відомі його рапорти про контрреволюційні вірші М. Левітського, про діяльність директора Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ та інших осіб, спрямованих проти гетьманського режиму, а також пропозиції щодо заходів боротьби з ними [5; 26]. Було також відповідним рапортом повідомляв П. Скоропадського в просоціалістичних переконаннях начальника Генерального штабу О. Сливинського та про наміри останнього усунути (і навіть убити) головнокомандувача Румунським фронтом генерала Д. Щербачова, чому, до речі, гетьман не повірив [4, с. 181]. У вересні 1918 р. було успішно закінчено агентурну операцію, в результаті якої заарештували колишніх червоногвардійців О. Сухарева, В. Демиртаєва, Г. Дудмера, Ф. Садовського, І. Олександрова, Ф. Денисенка, М. Дергаманщика, В. Курпатового, М. Курпатового, М. Усаєва, Б. Дем'янюка, П. Білоусова, Д. Грицаря, котрі у січні 1918 р. розстрілювали російських офіцерів і українських козаків. Під час попереднього слідства урядовці

юридичного відділення довели провинність заарештованих [28, арк. 12–25, 38–46]. 7 листопада начальник Особливого відділу повідомив начальника гетьманського Штабу, що „в найближчому часі має намір видаватися нова газета „Трибуна”, в якій будуть приймати участь міністр праці Славинський під псевдонімом Стависький, міністри Стебницький під псевдонімом Смутке і Лотоцький під псевдонімом Білоус” [24, арк. 100]. Осібний відділ був також проінформований й про „антиурядову діяльність” Січових стрільців та вояків Запорозької дивізії (рапорт ад’ютанта Штабу гетьмана від 2 серпня 1918 р.) [27, арк. 1, 2–6]. Отже, Осібний відділ Штабу гетьмана провадив тотальне стеження й аналіз діяльності не лише усілякого роду та спрямувань партій і організацій, а й державних службовців вищого урядового та військового рангу і іноземних агентів.

Таким чином, можна зробити висновок, що Штаб гетьмана відігравав одну з ключових ролей в державотворчій роботі за часів гетьманування П. Скоропадського і являв свого роду службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони голови держави водночас. Цілоком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження Гетьманської квартири взагалі і Штабу гетьмана зокрема, П. Скоропадський намагався створити власний уряд і, за сумісництвом, силову структуру, які (в тіснішому полі найближчих і довірених йому особисто осіб) надав би гетьманові можливості діяти більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх противників. Втім, сили Штабу гетьмана не могли замінити армії, а відтак, передбачаючи антигетьманський заколот, об’єктивно не могли протистояти переважаючим силам Директорії в листопаді–грудні 1918 р.

Перелік посилань

- ¹ Варто зазначити, що у вітчизняній історіографії Олександра Федоровича Аккермана часто плутають із колишнім товаришем прокурора Віленського окружного суду, а за Української Держави — керівником департаменту Державної варті Міністерства внутрішніх справ Петром Аккерманом. Проте це є зовсім різні люди.
- ² П. Скоропадський згадував, що через три дні після повалення Гетьманату, О. Аккермана було заарештовано [4, с. 323], проте згодом він опинився в Добровольчій армії, а пізніше — емігрував до Болгарії та Югославії. Залишилися також спогади О. Аккермана.
- ³ Про місце, роль і повноваження Власної канцелярії гетьмана дивіться: *Гай-Нижник П.* Створення Власної адміністрації Гетьмана Павла Скоропадського у 1918 році // Київська старовина. — 2000. — № 1. — С. 80–86; Його ж. Власна канцелярія Гетьмана Скоропадського // Київська старовина. — 2004. — № 6. — С. 41–52.
- ⁴ П. Скоропадський відмовився оселитися в колишньому царському палаці через те, що під час більшовицької окупації там відбувалися криваві екзекуції та страти [11, с. 54].
- ⁵ До середини літа 1918 р. вхід до гетьманського палацу для урядовців був порівняно демократичним, але після вбивства Г. Айхгорна, щоб дістатися до резиденції П. Скоропадського „потрібні всякі перепустки” через що урядові службовці почали називати його та навколишні околиці „Енгерес Крігсгебіт” [13, с. 81].

Джерела і література:

1. ЦДАВО України. — Ф. 2469. — Оп. 1. — Спр. 1.
2. Там само. — Ф. 1434. — Оп. 2. — Спр. 26.
3. ЦДАГО України. — Ф. 57. — Оп. 2. — Спр. 239.
4. *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — Київ; — Філадельфія, 1995.
5. ЦДАВО України. — Ф. 2469. — Оп. 1. — Спр. 7.
6. Там само. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7.
7. Там само. — Спр. 92.
8. Там само. — Спр. 165.
9. Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 22.
10. Державний вістник. — 1918. — 26 липня.
11. *Дорошенко Д.* Історія України, 1917–1923. — К.: Темпора, 2002. — Т. 2.
12. ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 24 а.
13. *Донцов Д.* Рік 1918, Київ. — К.: Темпора, 2002.
14. ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 27.
15. Там само. — Спр. 136.
16. Там само. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 4.
17. Державний вістник. — 1918. — 16 жовтня.
18. ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 179.
19. Там само. — Ф.Р. 4547. — Оп. 1. — Спр. 1. Стеллецький „Гетман П. Скоропадський. Воспоминания о событиях на Украине в 1918 г. От Грушевского до Петлюры”. Рукопис, 1923.
20. Державний вістник. — 1918. — 6 вересня.
21. Там само. — 22 липня.
22. *Деникин А. И.* Очерки русской смуты // Вопросы истории. — 1991. — № 1. — С. 146–166.
23. ЦДАВО України. — Ф. 2469. — Оп. 1. — Спр. 4.
24. ЦДАГО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 89.
25. Армія. — 1918. — 1 грудня.
26. ЦДАВО України. — Ф. 2469. — Оп. 1. — Спр. 5.
27. Там само. — Ф. 2311. — Оп. 1. — Спр. 117.
28. ЦДАГО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 87.

ББК 63.3(4УКР)
В35
УДК 94(477)“1918”

Авторський колектив: Владислав Верстюк, Павло Гай-Нижник, Сергій Коник, Тимофій Мотренко, Юрій Палеха, Георгій Папакін, Анжела Середа
Упорядник: Андрій Вишневський

Верстюк В., Гай-Нижник П., Коник С. та ін.

В35 Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні / Упоряд. А. Вишневський. — К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. — 124 с.

ISBN 966-8918-11-8

Активна пропаганда 90-річчя української адміністративної традиції сприятиме глибшому знанню громадянами України власної історії, вихованню патріотизму, підвищенню авторитету держави та дасть новий поштовх реформі державної служби та державного управління. Збірка вміщує наукові статті про перший вітчизняний досвід інституціоналізації державної служби за часів гетьманату Павла Скоропадського та унікальні документальні матеріали тих часів, які власне й встановлювали основні елементи державної служби в Україні.

Буде корисною державним службовцям, експертам, що працюють у сфері публічної адміністрації, науковцям, а також усім, небайдужим до власної історії.

**ББК 63.3(4УКР)
УДК 94(477)“1918”**

Видання здійснено коштом Державного бюджету України

ISBN 966-8918-11-8

© В. Верстюк, П. Гай-Нижник, С. Коник,
Т. Мотренко, Ю. Палеха, Г. Папакін, А. Середа, 2008
© А. Вишневський, упорядкування, 2008